

Zoran Ladić

LEGATI KASNOSREDNJOVJEKOVNIH DALMATINSKIH OPORUČITELJA KAO IZVOR ZA PROUČAVANJE NEKIH OBLIKA SVAKODNEVNOG ŽIVOTA I MATERIJALNE KULTURE

Zoran Ladić
Odsjek za povijesne znanosti
ZDPZ HAZU
Zagreb

UDK 347.67(497.5-3Dalmacija)"04/14"(093)
930.22:347.67
Izvorni znanstveni rad
Primljeno : 25. 4. 2003.
Prihvaćeno: 30. 5. 2003.

Autor u radu, na temelju neobjavljenih i objavljenih oporuka, razmatra pojavu novih vrsta legata koje su kasnosrednjovjekovni dalmatinski oporučitelji darivali u pobožne svrhe: odjeće i tkanina, hrane i prirodnih proizvoda, slika, liturgijskih predmeta i oltara te knjiga. Te vrste legata koje se uključuju u oporuke – zbog pojave novih vrsta primatelja kao posljedice porasta gradskog stanovništva, a i zbog porasta kulturne i umjetničke razine u kasnosrednjovjekovnim dalmatinskim gradovima – vrijedan su izvor za proučavanje svakodnevnoga života i materijalne kulture u Dalmaciji toga doba.

Ključne riječi: Dalmacija, kasni srednji vijek, svakodnevni život, materijalna kultura

Širenje običaja zapisivanja oporuka među pripadnicima svih slojeva dalmatinskih komuna, u drugoj polovini 13. stoljeća,¹ odlučno je utjecalo i na promjene u vrstama oporučnih legata *pro anima* i *ad pias causas* te u izboru primatelja pobožnih legata. Naime, u ranijem razdoblju oporučitelji su bili pripadnici najviših komunalnih društvenih slojeva koji su ostavljali isključivo bogate novčane ili zemljišne legatate i to, bez iznimke, raznim crkvenim ustanovama, a najčešće benediktinskim samostanima ili najvišemu gradskom kleru. Od druge polovine 13. stoljeća svoje oporuke bilježe i pripadnici siromašnih i srednjih slojeva koji imaju nešto drugačiji senzibilitet u izboru primatelja.² S rijetkim iznimkama, i njihove su materijalne i financijske mogućnosti znatno slabije i nisu dopuštale davanje zemljišnih posjeda ili novca, što ih je prisiljavalo na potragu za drugim vrstama

¹ O procesu demokratizacije u sastavljanju oporuka u Dalmaciji od sredine 13. st. vidi: Zoran Ladić, O nekim oblicima brige za siromašne i marginalne pojedince i grupe u dalmatinskim komunama u kasnom srednjem vijeku, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 20, Zagreb, 2002., str. 4.

² Do promjene u senzibilitetu došlo je također u tom razdoblju kao posljedica velikih promjena u pobožnosti uvjetovanih pojavom mendikantskih redova, flagelantskog pokreta i nekih drugih religioznih motiva. O toj promjeni, koja se u europskoj historiografiji naziva "socijalno kršćanstvo", vidi: Ladić, O nekim, str. 3-4.

pobožnih legata. Siromašni i srednje situirani oporučitelji i dalje su darivali zemlju ili novac u pobožne svrhe, ali su ti legati bili znatno skromniji od onih koje su darivali pripadnici patricijata u ranijem razdoblju.³ Većina od njih (uz rijetke iznimke), kao obrtnici i trgovci, nije niti posjedovala zemlju, a raspolagala je s tek vrlo malo novca. Upravo je taj socijalni i materijalni čimbenik utjecao na gotovo začuđujuću inventivnost oporučitelja u nalaženju novih vrsta legata namijenjenih za spas duše. Ne manji razlog koji je utjecao na pojavu novih vrsta pobožnih legata bio je u izboru primatelja legata. Naime, kao posljedica "socijalnoga kršćanstva", krug primatelja pobožnih legata proširuje se s bogatih benediktinskih samostana i gradske crkvene elite na marginalizirane osobe iz ovog ili onog razloga smještene na dnu društvene ljestvice, pa i crkvene redove koji su propagirali novi duh kršćanstva (franjevci i dominikanci).

Budući da su demokratizacija u pisanju oporuka i pojava socijalnoga kršćanstva odlučno utjecali na pojavu novih vrsta pobožnih legata i izbor njihovih primatelja, to će u ovom radu težište biti na razmatranju tih vrsta legata *pro remedio anime* i *ad pias causas*, dok će problematika novčanih i zemljišnih legata darivanih od strane dalmatinskih oporučitelja namijenjenih u pobožne svrhe biti predmet sljedećeg autorova rada za koji je također proveo kvantitativnu analizu.

Kako su pripadnici siromašnih ili srednjih slojeva rijetko imali mogućnosti darivanja novčanih i zemljišnih legata, oni su bili prisiljeni darivati ono skromno što su imali u svojem privatnom vlasništvu i u svojem kućanstvu, bile to pokretnine ili nekretnine. Čak i jednostavni komadi kućnog namještaja, skromni odjevni predmeti i jeftin nakit u njihovim su očima smatrani mogućim instrumentima za ubrzanje prijelaza oporučiteljeve duše iz ovog u onaj svijet. Kako ni bogati patricijski oporučitelji nisu bili imuni na nove pojave u kršćanstvu (zapravo, oni su bili najgorljiviji pratitelji i promicatelji novih, nazovimo ih uvjetno pomodnih, kretanja u kršćanstvu), vrste novih legata se šire i na područje ekskluziviteta, barem što se tiče razdoblja kasnoga srednjeg vijeka; tako se tada kao legati pojavljuju iznimno rijetke knjige, vrijedne slike ili se čak ostavlja novac namijenjen za podupiranje školovanja. Naravno, i takvi su legati bili darivani u svrhu spasa oporučiteljeve duše.

Uz najveće skupine novčanih i zemljišnih, možemo razlučiti još nekoliko osnovnih skupina pobožnih legata što će pomoći u njihovoj lakšoj sadržajnoj i kvantitativnoj analizi:

- a) odjeća i tkanine
- b) hrana i prirodni proizvodi
- c) liturgijski predmeti
- d) slike
- e) knjige.

³ Tako su ponekad svoje vinograde, oranice ili maslinike darivali distriktualci, a uglavnom skromnije novčane svote i pripadnici srednjeg sloja komunalnog društva kao npr. trgovci ili obrtnici.

Važno je ovdje napomenuti da se u radu ne razmatra pitanje jesu li oporučni legati doista bili dodijeljeni određenim primateljima. Ipak, već i površan pogled u druge vrste izvora (kao npr. privatno-pravni bilježnički spisi), pokazuje da su oporučne odredbe regularno izvršavane i podjeljivane u skladu sa željom oporučitelja. Na to je posebno utjecala institucija izvršitelja (*executores*) oporuka koji su bili pravno prisiljeni (preko statutarnih odredbi) obaviti kontrolu i ispuniti sve oporučne odluke respektirajući želju oporučitelja.

Izvori

U razmatranju ove problematike korištene su oporuke stanovnika Zadra, Trogira, Dubrovnika i Kotora iz razdoblja od druge polovine 13. do početka 15. stoljeća. Radi se, dijelom, o oporukama već objavljenim u raznim zbirka izvora; druge su pak neobjavljene i čuvaju se u Državnom arhivu u Zadru te u Državnom arhivu u Dubrovniku. Manji broj razmatranih oporuka objavljen je kao zasebna isprava u seriji *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*.

Ono što je najviše utjecalo na izbor razdoblja analiziranog u ovom radu bio je stupanj sačuvanosti objavljenih i neobjavljenih oporuka. Tako su za Zadar analizirane oporuke koje pokrivaju razdoblje od osamdesetih godina 13. do početka 14. stoljeća⁴ te neobjavljene oporuke iz razdoblja od pedesetih godina 14. do početka 15. stoljeća.⁵ Za Trogir su korištene oporuke iz razdoblja od 1260. do 1294.,⁶ i one nastale od 1370. do 1378. godine.⁷ Za Dubrovnik su korištene oporuke nastale od osamdesetih godina 13. stoljeća do 1302. godine⁸ te neobjavljene oporuke sastavljane u kratkom razdoblju od 1346. do 1349.⁹ Konačno, za Kotor su razmatrane oporuke iz dvadesetih i tridesetih godina 14.

⁴ Objavljene u: Mirko Zjačić, *Spisi zadarskih bilježnika, Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo 1279-1308.*, (dalje: SZB), sv. 1, Zadar, 1959.; Mirko Zjačić i Jakov Stipišić, *Spisi zadarskih bilježnika Ivana Qualis, Nikole pok. Ivana, Gerarda iz Padove 1296 ... 1337*, SZB, sv. 2, Zadar, 1969.; Stipišić, *Spisi zadarskog bilježnika Franje Manfreda de Surdis iz Piacenze 1349-1350.*, SZB, sv. 3, Zadar, 1977.

⁵ Oporuke se čuvaju u Državnom arhivu u Zadru (dalje: DAZd), Arhivska serija *Spisi zadarskih bilježnika* (dalje: SZB).

⁶ Objavljene u: *Trogirski spomenici (Monumenta Traguriensia)*: Miho Barada, *Trogirski spomenici. Dio I.: Zapisi pisarne općine Trogirske*, sv. 1/1, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, sv. 44, Zagreb, 1948. (dalje: MT 1/1); Barada, *Trogirski spomenici. Dio I.: Zapisi pisarne općine Trogirske*, sv. 1/2, MSHSM, sv. 45, Zagreb, 1950. (dalje: MT 1/2).

⁷ Objavljene u: Marija Karbić-Zoran Ladić, *Oporuke stanovnika grada Trogira u Arhivu HAZU, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 43, Zagreb-Zadar, 2001., str. 161-254.

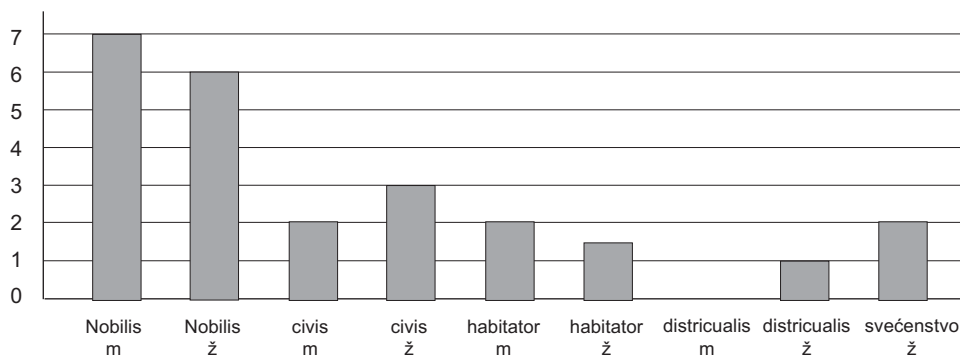
⁸ Objavljene u: Gregor Čremošnik, *Spisi dubrovačke kancelarije. Zapisi notara Tomazina de Savere 1278-1282*, Monumenta historica Ragusina, sv. 1, Zagreb, 1951. (dalje: MR 1); Josip Lučić, *Spisi dubrovačke kancelarije. Zapisi notara Tomasina de Savere 1282-1284. Diversa cancellariae I (1282-1284). Testamenta I (1282-1284)*, Monumenta historica Ragusina, sv. 2, Zagreb, 1984. (dalje: MR 2); Lučić, *Spisi dubrovačke kancelarije. Zapisi notara Andrija Beneše 1295-1301, Praecepta rectoris II (1299-1301). Testamenta II (1295-1301)*, Monumenta historica Ragusina, sv. 4, Zagreb, 1993. (dalje: MR 4).

stoljeća¹⁰ i neobjavljene oporuke zapisane u kratkom razdoblju od 1398. do 1400.¹¹ Zbog takve vremenske distribucije oporuka, za svaku od četiri komune provedena je analiza u dva vremenska isječka, jedan raniji i jedan kasniji.

a) Odjeća i tkanine

Za razliku od zemljišnih i novčanih legata, oporučni legati u odjeći ili tekstu nikada se ne pojavljuju u dalmatinskim oporukama u razdoblju 11. i 12. stoljeća. Iako se i u razdoblju od druge polovine 13. do početka 15. stoljeća darivanje dekorirane ili obične odjeće i tekstila također pojavljuje relativno rijetko, ti legati pokazuju raznolikost u njihovoj kvaliteti, finoći i namjeni.

U prvom razdoblju u Zadru je darovano samo devet pobožnih legata odjeće, ali je zanimljiva činjenica da su ih sve darovale dvije patricijske oporučiteljice. Čak osam legata darovala je Pelegrina, kćer Lovre *de Ziualellisa*.¹² Pelegrina je ostavila jedan komad krznene odjeće (*piliča*) guvernanti (*baiula*) svoje kćeri Marice, te tri komada krznene odjeće svojim slugama. Zadarskim siromasima Pelegrina je darovala nekoliko jednostavnih komada odjeće (*tunice*), a svojoj služavki Dobrači jednu tuniku. Konačno, franjevcu Iliji

Grafikon 1. Oporučni legati odjeće i tkanine a s obzirom na spol i društveni položaj oporučitelja u Zadru u kasnijem razdoblju

⁹ Oporuke se čuvaju u Državnom arhivu u Dubrovniku (dalje. DADu), arhivska serija *Testamenta notariae* (dalje. TN). Na ovom mjestu želim zahvaliti kolegi mr. Gordanu Ravančiću koji mi je ljubazno ustupio fotokopije dubrovačkih oporuka iz 1346.-1348. godine koje se čuvaju u dubrovačkom arhivu.

¹⁰ Objavljene u: Antun Mayer, *Kotorski spomenici. Prva knjiga kotorskih notara od god. 1326-1335*, Monumenta Catarensia, sv. 1, Zagreb, 1951. (dalje: MC 1); Mayer et al., *Kotorski spomenici. Druga knjiga kotorskih notara od god. 1329, 1332-1337*, Monumenta Catarensia, sv. 2, Zagreb, 1981. (dalje: MC 2).

¹¹ Prijepisi oporuka čuvaju se u Arhivu HAZU u Zagrebu pod naslovom *Libri notariorum Catarensium* (dalje: LNC), (sign. XX-6, III/1-IV/3), dok se originali nalaze u Povijesnom arhivu u Kotoru. Prijepis isprava u ukupno 11 bilježnica načinili su Mirko Androić, Ante Marinović, Drago Sikirić, Jakov Stipišić i Miljen Šamšalović.

¹² SZB 2, dok. 129, str. 65-67.

ostavila je jedan ogrtač (*capa*). Druga zadarska patricijka, Dobra, žena Domalda *de Zadlinisa*, darovala je dva legata u odjeći:¹³ svojoj služavki ostavila je nekoliko komada skromnije odjeće (*veste sue*), a ostavila je i lijepu svotu od 50 dukata *ad induendum pauperes* (da se odjenu siromašni) u Zadru.

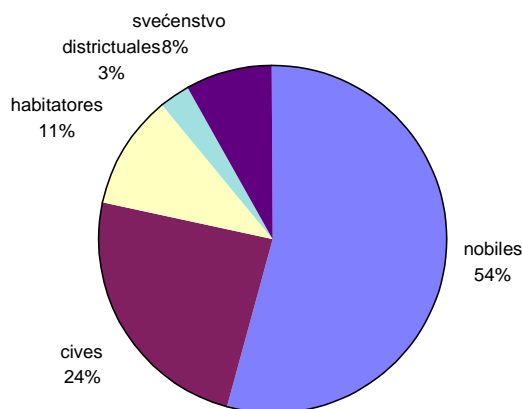
U razdoblju od sredine 14. do početka 15. stoljeća broj legata u odjeći i tekstilu u Zadru porastao je u usporedbi s drugom polovinom 13. stoljeća. Ukupno je 24 oporučitelja¹⁴ darovalo 37 legata u odjeći ili tekstilu *ad pias causas*.¹⁵

Budući da je uzorak oporučitelja koji su ostavili ove vrste legata prilično velik, a i s obzirom na to da su bilježnici u tom razdoblju redovito bilježili podatak o društvenom položaju oporučitelja, moguće je načiniti usporedbu, s jedne strane, društvenog položaja i spola oporučitelja i, s druge strane, darivane odjeće i tekstila (vidi grafikon 1).

Kao što je prikazano na grafikonu 1, najveći broj oporučitelja koji su darivali odjeću i tekstil bio je podrijetlom iz patricijskih slojeva (7 muškaraca i 6 žena). Zadarski patricijat čini više od polovine svih oporučitelja koji su darivali te vrste legata. Što se tiče spola i društvenog položaja ostalih oporučitelja, njih pet pripadalo je skupini *cives* (dva muškarca i tri žene), troje su bili *habitatores* (dva muškarca i jedna žena), jedna žena *districtualia* te dva svećenika.

Usporedimo li odnos između broja legata u odjeći i tekstilu i društveni status oporučitelja, dobivamo odnos koji je prikazan u grafikonu 2.

Kao što se vidi iz grafikona 2., najveći broj legata u odjeći i tekstilu (20) darovali su patricijski oporučitelji (i muški i ženski po 10), a to čini više od polovine svih legata te

Grafikon 2. Oporučni legati odjeće i tkanine a obzirom na društveni status zadarskih oporučitelja u kasnijem razdoblju

¹³ SZB 2, dok. 91, str. 39.

¹⁴ 13 muškaraca i 11 žena.

¹⁵ 20 legata su darovali muški, a 17 ženski oporučitelji.

vrste darovanih u drugoj polovini 14. i početkom 15. stoljeća. Slijede oporučitelji iz skupine *cives* koji su ostavili 9 legata (6 muškarci i tri žene), a potom oporučitelji iz skupine *habitatores* koji su ostavili samo 4 legata (i muški i ženski po 2). Konačno, samo je jedan ženski oporučitelj iz skupine *districtuales* ostavio legat u odjeći.

Oporuke zadarskih oporučitelja iz ovog razdoblja omogućuju dobar uvid u cijenu, kvalitetu i vrijednost pojedinih komada odjeće ili tekstila darivanih u pobožne svrhe. Na prvi je pogled uočljivo da je vrijednost darivane odjeće ili tekstila ponajprije ovisila o društvenom položaju oporučitelja. Stoga su i najvrednije legatete vrste ostavljali najbogatiji pripadnici zadarske komune, to jest patriciji. Tako je, na primjer, Frederik, sin Marina *de Matafarisa*, oporučio jedan *habitum ualoris librarum quadraginta paruorum* nekom franjevcu Benediktu, te još jedan iste vrijednosti dominikancu Albertinu.¹⁶ U usporedbi s legatom koji je ostavila Pelegrina *de Saladinis*, udovica Franje *de Grisogonisa*, Frederikov legat čini se doista skroman. Pelegrina je, naime, ostavila dominikanskoj crkvi sv. Platona doista velikodušan legat: *unum par paramentorum de sindonum fulcitorum cum prolis et aliis ornamentis* u vrijednosti od čak 50 dukata.¹⁷ Dominikancima u gradu Pelegrina je također ostavila tkaninu za izradu vreća u kojima su se nosile privatne stvari (*rassiam suam pro sacchis faciendis*). Patricij Šimun *de Cucilla* ostavio je doista veliku svotu od dvije stotine zlatnih dukata *pro vno paramento* koje je trebalo izraditi za župnika crkve sv. Franje u Zadru.¹⁸ U nekim slučajevima vrijednost tkanine i odjeće ili novac koji se ostavlja za njihovu izradu nije točno specificiran. Tako je, na primjer, jedan patricij, čije se ime ne može pročitati, a koji je bio sin pokojnog Nikole *de Cressaua*, ostavio *due planete de sindone*, jednu crkvi sv. Krševana, a drugu crkvi sv. Franje.¹⁹ Isti patricij u svojoj je oporuci donio odredbu prema kojoj njegovi nasljednici trebaju darovati *paramenta* nekom zadarskom svećeniku. Patricij Kolan *de Butuano* ostavio je lijepu svotu novca za izradu odjeće zadarskim dominikancima.²⁰ Kolan je ostavio 50 dukata *pro uestibus fratrum eiusdem monasterii* (dominikanski samostan sv. Platona). Razlog zašto je Kolan ostavio toliki novac za izradu tako skromne odjeće jest da je odredio da se za svakog redovnika u tom samostanu izradi po jedna *vesta*. Patricijka Magdalena, udovica Daniela *de Varicassisa*, ostavila je stotinu dukata *in vno paramento de cendato* (svila) nekom svećeniku u crkvi sv. Jurja,²¹ dok je Lucija, žena Ivana *de Petriça*, darovala sto dukata bosanskim franjevcima (*fratribus de Bosse-na*) *pro eorum uestibus*.²² Bosanski franjevci primili su još nekoliko sličnih legata. Patricij

¹⁶ DAZd, SZB, IC, b. 1, fasc. 3/1, 88-90. Iako je *habitum* obično bio jednostavan komad odjeće načinjen od grube tkanine loše kvalitete koji su nosili dominikanci i franjevci, u ovom slučaju, s obzirom na vrijednost, radi se o nešto boljim komadima odjeće.

¹⁷ *Paramentum* je bila odjeća koja se nosila tijekom liturgije. Budući da je Pelegrina bila bogata patricijka, darovala je ornamentiranu odjeću načinjenu od fine tkanine (*de sindonum fulcitorum*) (DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 97'-99).

¹⁸ DAZd, SZB, VBE, b. 2, fasc. 1/3, fol. 44'

¹⁹ DAZd, SZB, VBE, b. 2, fasc. 2, nr. 25.

²⁰ DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 17-18. *Vesta* je, kao i *habitum*, bila vrlo jednostavan komad odjeće.

²¹ DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 51-53.

Nadalin *de Zadulinis* oporučio im je 150 dukata *pro eorum uestimentum et commodis*,²³ dok im je patricij Grgur *de Zadulinis* ostavio sto dukata, između ostaloga i za izradu odjeće.²⁴ Patricijka Pelegrina, žena pokojnog Franje *de Grisogonisa*, darovala je *pro eorum* (tj. bosanskih franjevaca) *uestibus brachia centum pani grisei*.²⁵

Osim svjetovnog svećenstva i redovnika, primatelji legata u tkanini i odjeći bili su sluge oporučitelja ili gradski siromasi (*pauperes Christi*). Na primjer, već spomenuta Pelegrina *de Grisogonisa* ostavila je svojoj služavki Margareti *omnes ipsius testatricis vestes a dorso* (krzno).²⁶ Fumija, žena Gvida *de Matafarisa*, zatražila je od izvršitelja svoje oporuke da odjenu 70 *pauperes homines et mulieres de una tunica grisi pro quolibet*. Svojoj drugoj služavki Stančici Fumija je darovala *omnes tunicas suas*.²⁷

I oporučitelji nižih društvenih položaja darovali su odjeću i tkaninu *ad pias causas*. Rada, žena pokojnog Tome Petrovića, darovala je *vnum par paramentorum de tela* crkvi sv. Platona.²⁸ Primus zvani Jeronim oporučio je liturgijsko ruho crkvi sv. Ivana Krstitelja.²⁹ Isti je oporučitelj nekom pustinjaku (*heremita*) Petru darovao *vnam tunicam et vnam clamidem panni grisei* (kaput). Istu takvu odjeću darovao je Petrovu sudrugu (*socius*) Franji. Fumija, kći pokojnoga zadarskog mesara Nikole *alias uocati Zappartini* ostavila je jedno bijelo svećeničko ruho kapeli sv. Šimuna.³⁰ Zadarski stolar/tesar Andrija, sin pokojnog Dese, zatražio je od izvršitelja svoje oporuke da poslije njegove smrti odjenu 10 siromašnih Zadrana *de panno griso*.³¹ Dobra, žena pokojnog Stojana Belonića, darovala je *vnam tunicam* svojoj služavki Radi.³² Martin Družinić ostavio je dominikancima jedan komad odjeće (*vna planeta de sindone*) u vrijednosti 2 dukata.³³ Miša, žena senjskog mornara Alegretta, odredila je u svojoj oporuci da se izrade dva liturgijska ruha za zadarsko svećenstvo,³⁴ dok je zadarski trgovac mirodijama Bernard, sin Taura iz Padove, odredio da se izradi *vna mitra* za oproštenje njegovih grijeha (*pro remissio peccatorum*).³⁵

Vrijedno je spomenuti i dvije donacije koje su ostavili zadarski svećenici. Arhiđakon Marin *de Butadeis* oporučio je nepoznatom primatelju svoje liturgijsko ruho *fulcitum cum*

²² DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 70-70'.

²³ DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 77'-78'.

²⁴ DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 81'-82'.

²⁵ Određena količina kvalitetne tkanine. CD 17, dok. 204, str. 287-291; DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 97'-99.

²⁶ CD 17, dok. 204, str. 288.

²⁷ CD 16, dok. 149, str. 169. *Tunica* je bila svakodnevna odjeća uglavnom pripadnika nižih društvenih slojeva.

²⁸ DAZd, SZB, VBE, b. 2, fasc. 2, nr. 53.

²⁹ DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 41'-42'.

³⁰ DAZd, SZB, VBE, b. 2, fasc. 2, nr. 33.

³¹ CD 18, dok. 352, str. 506.

³² CD 17, dok. 354, str. 496.

³³ DAZd, SZB, VBE, b. 2, fasc. 2, nr. 17.

³⁴ DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 48'-49.

³⁵ DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 106'-107'.

planeta de sindone torea sanguinea, i ukrašeno križem.³⁶ Natpop (*archipresbiter*) Bartolomej ostavio je *unum paramentum* svećenicima u crkvi sv. Lovre.³⁷

Promatramo li odjeću i tkanine prema učestalosti njihova pojavljivanja u oporukama Zadrana, vidimo da se najčešće spominje odjeća vezana uz liturgiju (20 legata) koja je bez iznimke darivana zadarskomu svjetovnom svećenstvu. U 15 primjera liturgijska odjeća spominje se pod nazivom *paramentum*, u pet kao *planeta*, te samo jednom kao *casula*. Ostale vrste odjevnih predmeta spominju se nešto rijede: *tunica* i *vestes* pet puta, te *clamides*, *pannum*³⁸ i *habitus* po dva puta. U većini slučajeva primatelji odjeće bili su pripadnici mendikantskih redova.

Vrijednost svakoga pojedinog legata u odjeći ovisila je o kvaliteti tkanine od koje je izrađena te o ukrasima na odjeći. Stoga i ne čudi da su neki legati bili vrlo vrijedni, kao na primjer oni patricijskih oporučitelja Prodane *de Sloradis*, Magdalene *de Varicassis* i Šimuna *de Cucilla*. Kao što je spomenuto, vrijednost odjeće i tkanina koje su darivali oporučitelji iz skupina *cives*, *habitatores* i *districtuales* uglavnom je bila skromnija. Spomenuto je da je Martin Družinić ostavio samo dva dukata. Vesela, žena pokojnog Maura i stanovnica u zadarskom distriktu, oporučila je najmanju zabilježenu svotu novca za odjeću (za njezin popravak) manje od jednog dukata.³⁹ Teško je točno odrediti koliko je u prosjeku vrijedila pojedina vrsta odjeće. *Habitus*, jednostavna i skromna vrsta odjeće, mogla je vrijediti oko 2 dukata. Takve nam podatke donosi oporuka Frederika *de Matafarisa*.⁴⁰ Čini se da niti *vestes* nisu imale previsoku cijenu. Iako je teško odrediti točan broj redovnika u dominikanskom samostanu sv. Platona, legat od 50 dukata koje je ostavio spomenuti patricij Kolan *de Butuano pro eorum uestibus*, morao je biti dovoljan, s obzirom na jednostavnost te odjeće, da se izradi po jedan komad te odjeće za svakog redovnika u samostanu.⁴¹ O skromnoj kakvoći te vrste odjeće posredno svjedoči i oporuka patricija Nadalina *de Zadulina* koji je bosanskim franjevcima ostavio samo jedan i pol dukat *pro eorum uestibus cum commodis*.⁴² Da se radi o skromnoj odjeći, posredno potvrđuje i činjenica da se kao njezin primatelj, osim mendikanata, spominje samo jedna služavka (*famula*). *Tunica* i *clamides*, skromna i jednostavna svakodnevna odjeća, sedam se puta spominju u oporukama. Teško je govoriti o njihovoj vrijednosti jer oporučitelji uglavnom ne navode taj podatak. Ipak, da se radi o skromnijoj odjeći, svjedoči oporuka Zadranske Dobre koja je darovala tuniku u vrijednosti od pola dukata.

Vrste i boje tkanine također se rijetko spominju; navode se ove tkanine i materijali: *sindoneus* (lagana i fina tkanina koja se najčešće spominje kao legat); *sindoneus de grana*

³⁶ DAZd, SZB, VBF, b. 2, fasc. 2, nr. 52. *Torea sanguinea* je vrsta tkanine.

³⁷ DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 104'-105'.

³⁸ Pojam *pannum* označava općenito tkaninu za izradu neke odjeće.

³⁹ DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 29-29'.

⁴⁰ DAZd, SZB, IC, b. 1, fasc. 3/1, 88-90.

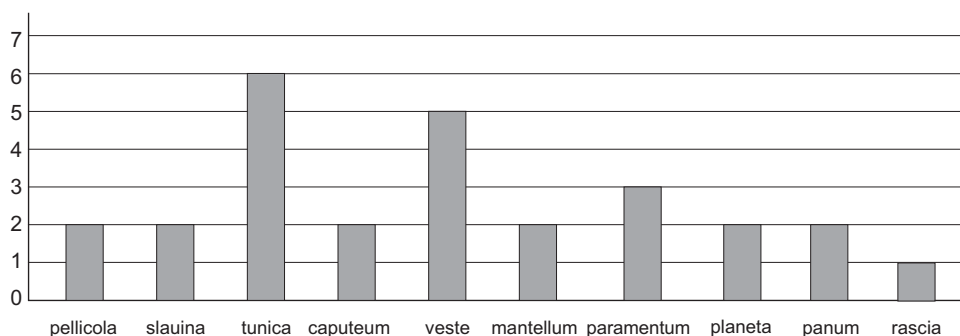
⁴¹ DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 17-18.

⁴² DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 77'-78'.

(zagasito crvena tkanina); *rassia* (gruba vunena tkanina), *celandum* (svilena ili druga fina tkanina); *zambellotus* (tkanina izrađena od kozje, a u nekim krajevima i od devine, dlake);⁴³ *tela* (općenito tkanina); *pannus* (općenito tkanina); *dorsus* (krzno). Podaci o bojama vrlo su rijetki, ali čini se da je dominirala siva boja odjeće i tkanina. Tako se siva boja (*griseus*) spominje četiri puta, te *albus* (bijela) i *coccineus* (zagasito crvena) po jednom.

U trogirskim oporukama iz druge polovine 13. stoljeća darivanje odjeće u pobožne svrhe spominje se samo jednom. Trogiranka Slava, kći Grade, u svojoj je oporuci ostavila dio odjeće koji je posjedovala svojem krsnom kumu (*apatrinus*), svećeniku Luki.⁴⁴

U drugoj polovini 14. stoljeća broj legata odjeće i tkanine znatno je porastao. Tako je 9 oporučitelja (dva muškarca i sedam žena) darovalo 27 legata u odjeći i tkaninama. Vrste darovane odjeće i tkanina prikazane su u grafikonu 3.

Grafikon 3. Učestalost i vrste odjeće i tkanina kao pobožnih legata darivanih u Trogiru u kasnijem razdoblju

S obzirom na vrstu odjeće, krzneni kožuh (*pellicia*), *sclauina* (gruba jednostavna odjeća), *mantellum* (ogrtač), šešir (*caputeum*) i *planeta* zabilježeni su po dva puta, *tunica* šest puta, *vestes* pet puta te *paramentum* u tri slučaja. Prema tome, jednostavna i jeftina odjeća kao *tunica* i *vestes* bila je najčešće darivana; skuplja se odjeća spominje dosta rijetko.

Najčešće je odjeća bila darovana siromašnim sugrađanima. Tako je, na primjer, Stanobila, žena Mire Kučice, ostavila krznenu kožu neimenovanoj, ali siromašnoj osobi u Trogiru.⁴⁵ Rada, žena Kristina, ostavila je hospitalu Bratovštine Sv. Duha u Trogiru dvije stare *sclauine*.⁴⁶ Istoj bratovštini dvije je tunike darovao i Trogiranin Juraj Jaković.⁴⁷ Giana, žena

⁴³ *Pannus ex pilis caprinis seu ex camelorum pilis confectus. Lexicon latinitatis 2, 1284.*

⁴⁴ MT 1/1, dok. 157, str. 213.

⁴⁵ AHAZU, TT, VDF, fol. 31'.

⁴⁶ AHAZU, TT, VDF, fol. 28.

⁴⁷ AHAZU, TT, VDF, fol. 7

krojača Nikole, ostavila je siromašnim sugrađanima bijelu grubu tkaninu (*pro vestimentis pauperum rasiam albam*).⁴⁸

Glede raznolikosti i brojnosti podataka o odjeći i tkaninama u kasnosrednjovjekovnim dalmatinskim komunama zasigurno je najzanimljivija oporuka trogirskog biskupa Nikole Kažotića. On je oporučno darovao čak 15 legata u odjeći i tkaninama različitim primateljima.⁴⁹ Jedini uvjet koji je biskup postavio bio je da primatelji imaju moliti za spas njegove duše. Svakom redovniku u trogirskom dominikanskom samostanu kao i svakoj redovnici samostana sv. Petra, sv. Andrije i sv. Jakova biskup Nikola darovao je *vna tunicha panni albi de meliori*, tj. po tuniku dobre kvalitete. Čini se da je trogirski biskup osobito cijenio svećenika Ciprijana, kojemu je ostavio jedan *mantellum* i jedan *caputeum*. Čoti, redovnici benediktinskog samostana sv. Petra oporučio je *mantellum suum de garofolato foderatum de dorsis varium*. Nikola je također bio milosrdan prema svojim slugama i služavkama pa je svakom od njih ostavio po tuniku i *caputeum vnum de drapo nigro*. Čini se da je posebno bio naklonjen služavki Stoji kojoj je, osim nešto novca, ostavio i nekoliko komada odjeće (*vestes*). Uz navedeno, Nikola je ostavio još nekoliko iznimno vrijednih legata u odjeći, ali budući da ih je darovao pojedinim članovima svoje obitelji, ne možemo ih smatrati pobožnima.⁵⁰

Kao i njihovi zadarski suvremenici, i trogirski oporučitelji su najčešće darivali jednostavne i jeftine komade odjeće kao *tunice* (6 legata) ili *vestes* (pet legata). Općenito govoreći, raznolikost u odjeći i tkaninama koje se spominju u oporukama trogirskih stanovnika omogućuju dobar uvid u taj aspekt materijalne kulture i svakodnevnog života u kasnosrednjovjekovnim dalmatinskim komunama.

Za razliku od Trogira, u Dubrovniku u prvom razdoblju oporučitelji su prilično često darivali odjeću i tkanine u pobožne svrhe. Tako je ukupno 9 oporučitelja (2 muškarca i 7 žena) ostavilo 12 takvih legata. No, kako se radi o razdoblju od 1282. do 1302., kada je darivanje legata u odjeći i tkaninama još bilo prilično neuobičajeno, nema velike raznolikosti u ostavljanim komadima odjeće ili tkanina. Tako se u oporukama spominju samo ove vrste odjeće ili tkanina: *vestimenta*, *račina* (vrsta odjeće), *tella* i *pannum*.

Najčešće su oporučitelji ostavljali tek jedan legat u odjeći ili tkaninama. Tako je, na primjer, Ana, žena magistra Teodora, odredila da se daruje jedna *račina* braći u franjevačkom samostanu u Dubrovniku.⁵¹ Rada *de Mangero* darovala je sva svoja *vestimenta* istom franjevačkom samostanu.⁵² Bogdana, sestra Stane, ostavila je svojem ispovjedni-

⁴⁸ AHAZU, TT, VDF, fol. 32.

⁴⁹ AHAZU, TT, VDF, fol. 20-23.

⁵⁰ Tako je, na primjer, svojoj nećakinji Margareti ostavio kratki grimizni ogrtač i kapu dok je drugoj nećaci – Beti – darovao kratki ogrtač od bijeloga krzna s pjegama i krznenu kapu “quam sibi donavit dominus rex”.

⁵¹ MR 4, dok. 1392, str. 331.

ku Stanku de Dobrecnu *brachia de tella duodecim*.⁵³ Jedini oporučitelj koji je ostavio više od jednoga takvog legata bila je Laurencija, žena Desinje *de Negoe*. Ona je ostavila komad tkanine (*una pecia de tella*) Radeni, redovnici sv. Vlaha, te dva komada iste tkanine svojem ispovjedniku Leonardu.⁵⁴

Zanimljivo je da je u razdoblju od 1346. do 1348. godine zabilježeno samo pet legata u kojima su tri dubrovačke oporučiteljice darovale odjeću ili tkaninu. Ana, kći dubrovačkog zlatara Angela, ostavila je *peča de tela* svakom franjevačkom i dominikanskom redovniku u gradu Dubrovniku.⁵⁵ Patricijka *domina* Tomazina, žena Andrije *de Bodača*, darovala je ogrtač (*mantellum*) siromašnoj djevojci patricijskog podrijetla te *una coltra bona de tela* koja je imala biti razdijeljena među dubrovačkim siromasima.⁵⁶ Konačno, Ana, žena Junija *de Lucarija*, oporučila je nekoliko komada svoje odjeće siromašnim djevojkama, ali pod uvjetom da im se ona podijeli u trenutku udaje.⁵⁷

* * *

U Kotoru je u ranijem razdoblju šest oporučitelja (tri muškarca i tri žene) darovalo osam legata u odjeći ili tkaninama koje se u kotorskim oporukama toga doba pojavljuju pod ovim nazivima: *planeta*, *tunica*, *vestmentum*, *tella* i *pannum*. Osim u tri slučaja, oporučitelji su ostavljali po jedan takav legat. Tako je, na primjer, Rada, žena pokojnog Battale, darovala jedan *vestmentum* vrijedan jedan i pol dukat kotorskom svećeniku, možda svojem ispovjedniku, Naleu.⁵⁸ Stojan, sin pokojnog Nikole Grka, ostavio je jedan odjevni predmet (*planeta*) svećeniku crkve sv. Marije *de flumine*.⁵⁹ Prvoslava, žena Pavla *de Symonisa*, ostavila je svojoj kućnoj služavki skromniji komad odjeće (*tunica de modrina*).⁶⁰ Kotorški patricij Ivan, Marina Glauacti, oporučio je dvije *planete*. Jedna je bila vrlo vrijedna *planeta dalmatica*, procijenjena na čak 100 dukata, a Ivan ju je darovao franjevačkom samostanu u Kotoru. Druga je, pak, bila *planeta nigra* vrijedna dvanaest i pol dukata, a Ivan ju je oporučio franjevačkoj crkvi u Kotoru.⁶¹ Ivan Glauacti ostavio je *tunice* onim franjevačkim redovnicima koji će biti na njegovu pogrebu. Leonard, sin Babe iz Venecije, ostavio je neku, neodređenu, vrstu tkanine služavki svojega oca Ani.⁶² Istož Ani, Leonard je darovao i *omnia panna sua*.⁶³

⁵² MR 4, dok. 1335, str. 300.

⁵³ MR 4, dok. 1354, str. 310.

⁵⁴ MR 4, dok. 1369, str. 319.

⁵⁵ DADu, NT, vol. 5, fol. 59'-60.

⁵⁶ DADu, NT, vol. 5, fol. 62-63.

⁵⁷ DADu, NT, vol. 5, fol. 66'-67

⁵⁸ MC 1, dok. 627, str. 221.

⁵⁹ MC 1, dok. 628, str. 223.

⁶⁰ MC 1, dok. 825, str. 285.

⁶¹ MC 2, dok. 1042, str. 266-268.

⁶² MC 1, dok. 258, str. 99-102.

⁶³ Na ist. mj.

Zanimljivo je da se na koncu 14. i samog početka 15. stoljeća darivanje odjeće ili tkanina u Kotoru spominje u samo jednom slučaju. Miletić iz Turnića ostavio je 17 *brachia* neodređene vrste tkanine kotorskom natpopu (*archipresbiter*).⁶⁴

Analiza oporučnih legata u odjeći i tkaninama stanovnika dalmatinskih komuna u kasnom srednjem vijeku pokazuje da takvo darivanje u tom razdoblju nije bilo prošireno. U sva četiri grada ovakvi se legati tek povremeno pojavljuju. No, analiza ipak upućuje na neke zanimljive činjenice. Naime, pokazuje da su odjeću i tkanine u pobožne svrhe podjednako darivali i muškarci i žene te da je običaj njihova oporučivanja bio jednako proširen među pripadnicima svih društvenih slojeva u kasnosrednjovjekovnim dalmatinskim komunama. Dalmatinske oporuke razmatranog razdoblja daju samo djelomičan uvid u vrste odjeće, tkanina pa i boja koje su bile najpopularnije u to doba. Razlog je u činjenici da se radi o legatima darivanim *pro anima* i *ad pias causas*. Primatelji pobožnih legata uglavnom su točno utvrđeni pripadnici određenih društvenih skupina što, opet, uvjetuje darivanje točno definiranih vrsta odjeće i tkanine. Naime, najveći dio primatelja odjeće i tkanina u pobožne svrhe bili su svećenici, mendikantski redovnici, siromašni, sluge i služavke. Većina njih, izuzev ponekad svećenika, potraživala je jednostavnu i jeftinu odjeću u skladu sa svojim društvenim položajem ili redovničkim pravilima. Neki drugi primatelji tih vrsta legata, kao članovi obitelji ili poslovni suradnici oporučitelja, mogli su dobivati znatno vrjednije komade odjeće ili tkanine no, budući da legati darivani tim pojedincima nisu u biti legati *pro remedio anime* ili *ad pias causas*, oni ovdje nisu razmatrani. Bez obzira na to, činjenica je da su dalmatinske oporuke, uz inventare, najvrjedniji izvor u razmatranju jednog aspekta materijalne kulture u srednjovjekovnim komunalnim društvima.

d) Hrana i prirodni proizvodi

Već na početku može se reći da se hrana i prirodni proizvodi rijetko spominju kao legati u oporukama dalmatinskih stanovnika. U najviše primjera oporučitelji su darivali vino, žito ili su odredili da se pripremi objed. Primatelji takvih legata bili su pripadnici različitih društvenih skupina: siromašni, svećenici i redovnici, sluge, bratovštine itd. Ponekad je teško odrediti jesu li darovani legati bili ostavljeni za konzumaciju od strane primatelja ili su primatelji imali pravo njihove daljnje prodaje. Kako je to teško dokučiti iz izvora, može se samo pretpostaviti da su neki primatelji (hospitali, samostani, bratovštine) primljene legatete vrste rabili za daljnju prodaju dok su ih siromašni vjerojatno izravno koristili.

Četiri zadarska oporučitelja (tri žene i jedan muškarac) iz prvog razdoblja darovali su ukupno šest legata u hrani ili prirodnim proizvodima. To su: vino (*vinum*), ulje (*ole-*

⁶⁴ LNC 3, dok. 25, str. 38-39.

um), ječam (*ordeum*) i žitarice (*frumentum*). U nekim slučajevima oporučitelji rabe neodređene termine. Tako, na primjer, jedna oporučiteljica određuje da izvršitelji njezine oporuke podijele plodove (*fructus*) iz njezina vinograda zadarskim siromasima. Ista oporučiteljica darovala je vino samostanu zadarskih klarisa.⁶⁵ Dobrica, žena pokojnog Henrika Malog, darovala je *decem modios frumenti et V modios ordei* u pobožne svrhe primatelju čije ime zbog nečitkosti ostaje nepoznato.⁶⁶ Slava, žena pokojnog Mogora, oporučila je *III modia de vino, et tria staria de oleo* dominikanskom samostanu u Zadru, te *unus modius [!] ordei* dominikancu Jurju iz Krka.⁶⁷ Jedini muški oporučitelj koji je darovao hranu u pobožne svrhe u tom razdoblju bio je Ciprijan Osimec, zadarski *habitor*, koji je ostavio *duos modios vini* iz svojega vinograda crkvi sv. Krševana u Zadru.⁶⁸

U razdoblju od druge polovine 14. do početka 15. stoljeća sedam zadarskih oporučitelja (četiri muškarca i tri žene) darovalo je deset legata u hrani i prirodnim proizvodima u pobožne svrhe. Taj zadarski uzorak omogućuje također analizu društvenog položaja oporučitelja legata u hrani i prirodnim proizvodima. Tako uzorak pokazuje da je šest patricijskih oporučitelja (četiri muškarca i dvije žene) darovalo te vrste legata u pobožne svrhe. Jedna oporučiteljica bila je podrijetlom iz zadarskog distrikta (*districtualia*).

Patricij Magiolo, sin Jakova iz Zadar, darovao je franjevačkom samostanu u Zadru *modium vnum vini omni anno*.⁶⁹ Prodana, članica zadarske patricijske obitelji de Sloradis, oporučila je svojemu sluzi Ivanu *septem caratellos plenos vini*.⁷⁰ Patricij Šimun de Cucilla ostavio je *in perpetuum fructus vinee quam ipse testator plantare fecit* svećeniku crkve sv. Tome pod uvjetom da taj svećenik svake godine na godišnjicu njegove smrti moli misu u rečenoj crkvi.⁷¹ Patricij Krševan de Varicassis ostavio je franjevačkom samostanu u Zadru *vnum caratelum vini modiorum octo annuatim* uvjetujući taj legat obvezom redovnika da svake godine služe *quatuor misse conuentuales* za njegovu dušu i duše njegovih predaka.⁷² Osra, žena pokojnog Bogdana Slavkovića, stanovnica distrikta i *villana domine* Magdalene de Varicassis u selu Tršci, odredila je da izvršitelji njezine oporuke pripreme dva objeda (*prandium*): jedan za članove Bratovštine sv. Bartolomeja i drugi za članove bratovštine *ville Tercici*.⁷³ *Domina* Pelegrina de Saladinis oporučila je *modia frumenti tria et tria modia ordei* koji su imali biti razdijeljeni zadarskim siromasima za spas njezine duše.⁷⁴ Zadarski patricij

⁶⁵ SZB 1, dok. 50, str. 91.

⁶⁶ SZB 1, dok. 52, str. 92.

⁶⁷ SZB 2, dok. 117, str. 56.

⁶⁸ SZB 1, dok. 5, str. 46.

⁶⁹ DAZd, SZB, IC, b. 1, fasc. 3/1, 7-9.

⁷⁰ DAZd, SZB, VBE, b. 2, fasc. 1/1, fol. 8-10.

⁷¹ DAZd, SZB, VBE, b. 2, fasc. 1/3, fol. 44'.

⁷² DAZd, SZB, VBE, b. 2, fasc. 2, nr. 19.

⁷³ DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 36'-37'.

⁷⁴ DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 97'-99'.

i hrvatski plemić knez Dobrol, sin kneza Nikole Bribirskog, ostavio je legate u vinu i žitari-cama zadarskim samostanima, crkvama i hospitalima.⁷⁵

Trogirski oporučitelji s konca 13. stoljeća ostavili su samo dva pobožna legate u hrani i prirodnim proizvodima. U prvom slučaju, oporučitelj Ivan Kolarić darovao je plodove (*fructus*) iz svojega vinograda općenito za spas svoje duše ne navodeći određeno primatelje tog legata.⁷⁶ U drugom slučaju, patricijka *domina* Staša, kći kneza Ilije i žena pokojnog Dragomira, darovala je *viginti quatuor modios frumenti* samostanu *San Sacri* [!] za spas svoje i duše svojega pokojnog supruga Dragomira kao i *pro male ablati*s.⁷⁷

U drugom razdoblju broj oporučitelja koji su ostavili te vrste legata dosta je porastao. Tako je ukupno 7 oporučitelja (šest muškaraca i jedna žena) ostavilo 13 legata u hrani i prirodnim proizvodima. Zanimljivo je da su u svim primjerima, izuzev jednoga, oporučitelji darovali vino ili mošt. Juraj Jaković ostavio je *vnam mensuram vini* bratovštini sv. Duha u Trogiru. On je također darovao *vnam mensuram vini* pomalo neuobičajenom primatelju, naime, redovnicima samostana sv. Antuna u Vienni u Francuskoj.⁷⁸ Juraj, sin Maroja Bollarinija, oporučio je *vnam mensuram vini* samostanu sv. Antuna, najvjerojatnije onom u Vienni, svake godine *in perpetuum*.⁷⁹ Stojko, sin pokojnog Radimana, trogirski *habitor*, darovao je *vnam mensuram musti* (mošt) svojem krsnom kumu, svećeniku Sciri, i crkvi sv. Mihovila *de burgo Tragurii*.⁸⁰ Radin Mihalić odredio je da se svake godine u idućih pet godina svećenicima spomenute crkve sv. Mihovila daje *vnam mensuram musti*.⁸¹ I Stipan Stanetić oporučio je *mensuram musti* šest crkvi sv. Mihovila za svoju dušu.⁸² Nikola Kažotić, trogirski biskup, odredio je da se sve vino uskladišteno u njegovu domu razdijeli među gradskim siromasima za njegovu dušu i duše njegovih predaka.⁸³ Jedina žena koja je u tom razdoblju ostavila legat u hrani ili prirodnim proizvodima bila je Milica, kći Trogirana Budina, darovavši *vnam mensuram musti* katedrali sv. Lovre i crkvi Sv. Duha.⁸⁴ U oba je slučaja Milica odredila da se te mjere mošta daju tijekom sljedećih pet godina. Juraj Šuretinić bio je jedini trogirski oporučitelj iz tog razdoblja koji nije darovao vino ili mošt. On je Bratovštini Sv. Duha oporučio dvije mjere žita (*frumentum*) u iduće dvije godine.⁸⁵

⁷⁵ CD 16, dok. 269, str. 335-337.

⁷⁶ MT 1, dok. 112, str. 332.

⁷⁷ MT 1, dok. 123, str. 195. Na žalost, Staša nije izričito spomenula u kojemu mjestu se nalazi taj samostan.

⁷⁸ AHAZU, TT, VDF, fol. 7'. Iz njegove je oporuke teško dokučiti zašto je ostavio ovaj legat tom samostanu.

⁷⁹ AHAZU, TT, VDF, fol. 6.

⁸⁰ AHAZU, TT, VDF, fol. 8'.

⁸¹ AHAZU, TT, VDF, fol. 9'.

⁸² AHAZU, TT, VDF, fol. 25'.

⁸³ AHAZU, TT, VDF, fol. 20-23.

U dubrovačkim oporukama s kraja 13. i početka 14. stoljeća osam je oporučitelja (tri muškarca i pet žena) darovalo osam legata u hrani i prirodnim proizvodima (pet su darovale žene, a tri muškarci). Zanimljivo je da su svi oporučitelji, izuzev jednoga, darovali objed (*prandium*) u pobožne svrhe.

Jedini oporučitelj koji nije darovao objed bio je Petar Smalatića. On je ostavio neko vino i plodove franjevačkom samostanu u Dubrovniku.⁸⁶ Primatelji objeda bili su različiti. Tako je Jakov de Dragonja odredio izvršiteljima svoje oporuke da pripreme jedan objed dubrovačkim dominikancima jednom svake godine *in perpetuum*.⁸⁷ Slično je i neka Dobrašna ostavila jedan objed benediktincima na Lokrumu *in perpetuum*.⁸⁸ Patricijka Marija de Marino odredila je da se dubrovačkim siromasima razdijeli *quolibet anno in anniuersario meo unum prandium*.⁸⁹ Patricij Marin de Pesegna također je odredio da se dubrovačkim siromasima pripremi jedan objed na dan njegove smrti.⁹⁰ Patricijka Desa de Dedi ostavila je pola dukata za pripremu objeda u samostanu sv. Šimuna u Dubrovniku.⁹¹ Beatrica, žena Lovre de Sernića, oporučila je dva i pol dukata za pripremu objeda u franjevačkom samostanu u Dubrovniku,⁹² a Desica, žena Jurja de Gostissa, jedan objed za benediktince na Lokrumu.⁹³

U dubrovačkom uzorku iz 1348. pet je oporučitelja (jedan muškarac, dvije žene i jedan bračni par) ostavilo osam legata u hrani i prirodnim proizvodima: vino (pet legata), objed (dva legata) i žito (jedan legat).

Bračni par, Paskva i Marija de Resti, oporučili su jednu mjeru vina i jedan objed dubrovačkim siromasima.⁹⁴ Đivo de Cranca darovao je jednu mjeru vina benediktinskom samostanu sv. Andrije na Lokrumu.⁹⁵ Đana, kći Drinkasa, dubrovačkim je siromasima darovala jedan objed,⁹⁶ Dobra de Michil je ostavila vino iz svojega vinograda crkvi sv. Uršule.⁹⁷ Konačno, Marija, žena Gaja de Druga, ostavila je jednu mjeru žita koja se imala razdijeliti među dubrovačkim siromasima.⁹⁸

⁸⁴ AHAZU, TT, VDF, fol. 24-24'.

⁸⁵ AHAZU, TT, VDF, fol. 26.

⁸⁶ MR 1, str. 105-106.

⁸⁷ MR 1, str. 233-234.

⁸⁸ MR 4, dok.1379, str. 324.

⁸⁹ MR 2, dok. 905, str. 211-212.

⁹⁰ MR 2, dok. 1129, str. 277-278.

⁹¹ MR 2, dok. 1325, str. 360-361.

⁹² MR 4, dok. 1418, str. 344.

⁹³ MR 4, dok. 1421, str. 345.

⁹⁴ DADu, NT, vol. 5, fol. 55-56'.

⁹⁵ DADu, NT, vol. 5, fol. 58-58'.

⁹⁶ DADu, NT, vol. 5, fol. 59.

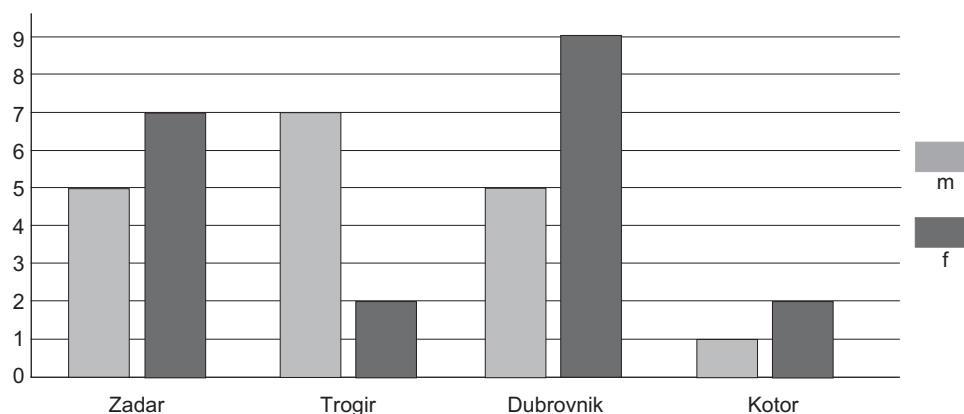
⁹⁷ DADu, NT, vol. 5, fol. 68-68'.

⁹⁸ DADu, NT, vol. 5, 68'.

Legati u hrani i prirodnim proizvodima rijetko se pojavljuju u kotorskim oporukama s početka 14. stoljeća. Tako su u kotorskom uzorku iz tog razdoblja samo dva oporučitelja (žena i muškarac) ostavili dva takva legata. U kasnijem pak razdoblju niti jedan oporučitelj nije ostavio te vrste legata u pobožne svrhe.

Legati koje su darovali oporučitelji u prvom razdoblju u oba su slučaja bili objedi (*prandium*). Tako je Stojana, kći pokojnog Nikole Grka, odredila da izvršitelji njezine oporuke prodaju njezinu manju kuću, a od dobivenog novca pripreme *prandium* za dušu njezina oca i još jedan za dušu njezine majke.⁹⁹ Rada, žena pokojnog Marina de Bruma, darovala je objed dubrovačkim siromasima za dušu svojega pokojnog supruga i još jedan za svoju dušu.¹⁰⁰

Analiza legata u hrani i prirodnim proizvodima koje su darovali dalmatinski oporučitelji dopušta određene zaključke. Prvo može se reći kako te vrste legata nisu bile učestale i kako njihovo darivanje u pobožne svrhe nije bilo popularno. Drugo, s obzirom na spol oporučitelja, može se reći da su ih podjednako darivali i žene i muškarci (20 žena i 18 muškaraca).

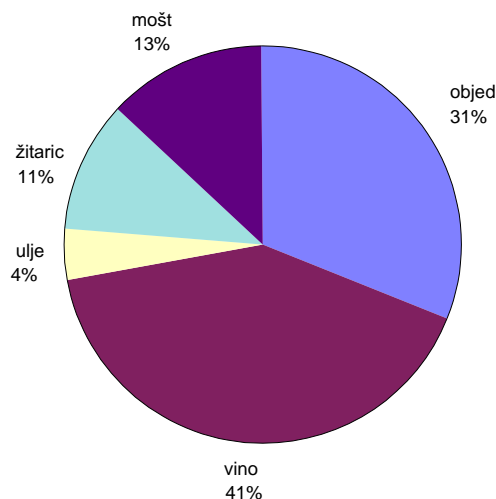

Grafikon 4. Legati u hrani i prirodnim proizvodima u Dalmaciji s obzirom na spol oporučitelja

Učestalost vrsta legata u hrani i prirodnim proizvodima darovanim u pobožne svrhe (vidi grafikon 5) očito je prije svega posljedica gospodarske situacije u Dalmaciji koncem srednjeg vijeka. Tako su najčešće darivani vino, mošt, žitarice, ulje i objedi. Zanimljivo je da vino i mošt čine više od polovine svih legata (24 legata ili 54% ukupnog broja). I izbor primatelja tih vrsta legata bio je ograničen, pa su među njima najbrojniji svećenici, redovnici, hospitali, bratovštine i siromasi.

⁹⁹ MC 1, dok. 628, str. 222-223.

¹⁰⁰ MC 2, dok. 917, str. 228.

Grafikon 5. Zastupljenost pojedinih vrsta legata u hrani i prirodnim proizvodima

e) Liturgijski predmeti¹⁰¹

Darivanje predmeta korištenih u crkvenoj liturgiji postalo je običaj dalmatinskih oporučitelja tek od druge polovine 13. stoljeća. Za razdoblje koje je prethodilo ovom nisu zabilježena slična darivanja u pobožne svrhe. Ipak, čak i u kasnomu srednjem vijeku ostavljanje liturgijskih predmeta ili novca za njihovu izradu rijetko se spominje u dalmatinskim oporukama. Liturgijski predmeti darivani u pobožne svrhe mogu se svrstavati u nekoliko osnovnih skupina: križevi, kaleži, moćnici (relikvijari), svijećnjaci i svijeće. Legati u novcu ostavljani za izradu oltara također se mogu smatrati darivanjem liturgijskih predmeta. Iako su u nekim slučajevima dalmatinski oporučitelji ostavljali novac (zapravo, velike svote novca), navodeći da on ima biti utrošen za izradu oltara, u najvećem broju primjera želja oporučitelja bila je izražena sljedećim riječima: *Item legavit (reliquit) unum altare ecclesie...*, nakon čega je slijedilo ime određene crkve. Iz tog razloga, kao i zato što darivanje oltara zahtijeva ipak nešto više pažnje ponajprije zbog njihove umjetničke vrijednosti, tu skupinu liturgijskih predmeta odlučio sam prikazati u zasebnom poglavlju.

Deset zadarskih oporučitelja (pet muškaraca i pet žena) u prvom razdoblju ostavilo je 21 liturgijski predmet (deset su darovali muškarci a jedanaest žene) u pobožne svrhe. Najčešće se radilo o svijećnjacima te srebrnim i zlatnim kaležima iako se u jednom legatu spominje i svjetiljka. Prvi spomen oporučivanja svijeća zabilježen je u oporuci pisara

¹⁰¹ Iako se i darivanja liturgijskog ruha također mogu smatrati legatima liturgijskih predmeta, ipak sam odlučio njih staviti u skupinu legata u odjeći i tkaninama kako bi se mogla usporediti kakvoća i vrijednost odjeće darovane svećenstvu i one darovane ostalim stanovnicima.

magistra Filipa iz 1285./1286., koji je oporučio *XX solidos pro candelis* koje su imale biti upaljene na dan njegova pokopa.¹⁰² Kresta, sin Matije de Georgio, oporučio je *sex duplerios de cera* (velike svijeće) koje su imale biti darovane u šest zadarskih crkava i iskorištene tijekom blagdana Tijelova.¹⁰³ Kratko poslije toga prvi se put spominje i darivanje kaleža u pobožne svrhe. Dominika, kći Šimuna de Maura, koja je sastavila oporuku 1292. godine, oporučila je priličnu svotu novca za izradu pet kaleža koji su imali biti poklonjeni sljedećim primateljima: benediktinskom samostanu sv. Krševana, crkvi sv. Mihovila, crkvi sv. Petra Starog, samostanu na malom otoku Ošljaku (*de Scopulo*) i hospitalu sv. Martina u gradu Zadru.¹⁰⁴ Umjesto darivanja kaleža crkvenim ili svjetovnim institucijama, neki su oporučitelji te predmete ostavljali točno određenim svećenicima. Tako je, na primjer, Črne, sin Bivalda de Botona, darovao srebrni kalež dominikancu Marinu.¹⁰⁵

U drugoj polovini 14. i početkom 15. stoljeća zadarski su oporučitelji znatno češće darivali liturgijske predmete u pobožne svrhe. Ukupno 22 oporučitelja (12 muškaraca i 10 žena) oporučilo je 26 različitih liturgijskih predmeta; najčešće se radilo o kaležu (16 legata). Iako su oporučitelji bili iz raznih društvenih staleža, vrijednost darovanih kaleža bila je gotov uvijek između 5 i 15 dukata. Tako je, na primjer, Vukašin, sin pokojnog Radostina, *habitor ladre*, darovao crkvi sv. Dominika kalež vrijedan 12 dukata.¹⁰⁶ Alegreto, sin pokojnog Vučine, *civis et habitator ladre*, ostavio je kalež vrijedan 10 dukata kapeli sv. Šimuna u crkvi sv. Marije *presbiterorum*.¹⁰⁷ Priba, žena pokojnog trubača Jakova, *civis ladre*, darovala je crkvi sv. Platona jedan kalež također vrijedan 10 dukata.¹⁰⁸

Ipak, u nekoliko primjera patricijski oporučitelji darovali su kaleže čija je vrijednost znatno nadmašivala druge takve legatke, a to opet pokazuje na veliko bogatstvo kojim su raspolagali pojedinci koji su pripadali ovom društvenom sloju. Fumija, kći pokojnog Jurja Rubeija i *sponsa et futura uxor ser Antonii filii ser Francisci de Grisco*, oporučila je dva kaleža, svaki u vrijednosti od 100 dukata. Jedan je darovala crkvi sv. Krševana, a drugi katedrali sv. Anastazije, dakle dvjema središnjim gradskim crkvama.¹⁰⁹

Posebno vrijedni su bili legati darovani za izradu crkvenih oltara koje je ostavilo ukupno 6 oporučitelja (tri muškarca i tri žene) i, što je posebice znakovito, svi su bili patriciji. Svota ostavljena za taj legat spomenuta je u dvije oporuke. U prvoj je Mihelina, druga žena Guida de Matafarisa, ostavila 300 dukata za izradu oltara *sub vocabulo Annunciationis in ecclesia sancti Francisci* u Zadru.¹¹⁰ Izradu drugog oltara *sub vocabulo sancti Nicolai*,

¹⁰² SZB 1, dok. 3, str. 45.

¹⁰³ SZB 1, dok. 44, str. 80.

¹⁰⁴ SZB 1, dok. 36, str. 70.

¹⁰⁵ SZB 2, dok. 164, str. 90.

¹⁰⁶ DAZd, SZB, IC, b. 1, fasc. 3/1, 15-16.

¹⁰⁷ DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 58-58'.

¹⁰⁸ DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 4-4'.

¹⁰⁹ DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 60-60'.

¹¹⁰ DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 89-90.

vrijednog 100 dukata, u crkvi zadarskih klarisa u samostanu sv. Nikole, darovala je Kristina, žena Bogdola de Rubea.¹¹¹ Ostali oporučitelji nisu naznačili točnu svotu novca koju ostavljaju za izgradnju oltara. Fumija, prva žena već spomenutoga Gvide de Matafarisa darovala je neodređenu svotu novca za izradu oltara *ad honorem virginis Marie* u crkvi sv. Franje.¹¹² Jakov de Zadulinis odredio je da se izradi oltar *in honorem sancti Iacobi* u crkvi sv. Marije na otoku Ižu.¹¹³ Dujam de Grisogonis darovao je oltar u crkvi sv. Martina u Hrašćeviću, selu u blizini susjedne Lučke županije.¹¹⁴ Na izgradnju oltara u selima zadarskog distrikta obojicu spomenutih patricija vjerojatno je ponukala činjenica da su ondje imali svoje zemljišne posjede. Konačno, patricij Damjan de Contareno, oporučio je jedan oltar *sub vocabulo sancti Michaelis* crkvi sv. Platona u Zadru.¹¹⁵

Zadarski oporučitelji darovali su i druge liturgijske predmete. Dvije oporučiteljice, plemkinja Margareta Mrdešić i zadarska patricijka Magdalena de Varicassis oporučile su križeve. Vrijednost Margaretina legata bila je 40 libara (oko 8 dukata),¹¹⁶ dok je Magdalena darovala križ vrijedan 20 dukata.¹¹⁷ Fumija de Matafaris darovala je *vnam lampadam* koja je imala biti postavljena *ad altarem sancti Theodori* u katedrali sv. Anastazije; bogati pak trgovac tkaninama Magiolo, sin Ivana, ostavio je dvije velike svijeće, jednu crkvi sv. Franje a drugu crkvi sv. Dominika u Zadru, koje su imale biti upaljene tijekom služenja mise za njegovu dušu.¹¹⁸

U drugoj polovini 13. stoljeća samo su dvije oporučiteljice darovale liturgijske predmete u pobožne svrhe. Prva je bila Rada, kći pokojnog Vritonje, koja je 1264. godine odredila da se *de oleo ipsarum oliuarium semper ardeat una candela* u benediktinskom samostanu sv. Petra.¹¹⁹ Druga je bila *domina* Goja, žena pokojnog Nikole Kalende, koja je u oporuci iz 1272. godine ostavila 10 libara *pro servicio et laborerio altaris sancte Clare* u crkvi samostana sv. Franje.¹²⁰ Vrijedno je spomenuti da je Gojina donacija novca za izgradnju oltara najstariji zabilježen takav slučaj u oporukama četiriju dalmatinskih gradova koji se ovdje razmatraju.

U drugom razdoblju u Trogiru pet je oporučitelja (tri muškarca i dvije žene) darovalo ukupno sedam liturgijskih predmeta. Kaleže, koji se najčešće spominju (tri legata),

¹¹¹ DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 106-106'.

¹¹² CD 16, dok. 149, str. 167-171. Čini se da njezina oporučna želja nije u cijelosti ostvarena i da ju je kasnije provela Mihelina, druga žena Gvida de Matafarisa.

¹¹³ DAZd, SZB, IC, b. 1, fasc. 3/1, 12-15.

¹¹⁴ DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 121-122'.

¹¹⁵ DAZd, SZB, VBF, b. 2, fasc. 2, nr. 8.

¹¹⁶ DAZd, SZB, IC, b. 1, fasc. 3/1, 39.

¹¹⁷ DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 51-53.

¹¹⁸ DAZd, SZB, IC, b. 1, fasc. 3/1, 7-9.

¹¹⁹ MT 1/1, dok. 111, str. 53.

¹²⁰ MT 1/1, dok. 100, str. 325.

darovao je isti oporučitelj – biskup Nikola Kažotić. No, zanimljiv je izbor primatelja biskupovih kaleža koji govori o njegovim intenzivnim crkvenim vezama. Jedan kalež vrijedan 10 dukata biskup Nikola darovao je Đakovačkoj biskupiji (*ecclesia Dyacensi*), drugi jednako vrijedan Zagrebačkoj biskupiji (*ecclesia Zagrabiensis*), a treći vrijedan 20 dukata Pečujskoj biskupiji (*ecclesia Quinqueecclesiensis*).¹²¹ Dvoje trogirskih oporučitelja (muškarac i žena) darovalo je križeve. Jedan je križ, *lineam in similitudine crucis sancti Iohannis Baptistae*, katedrali sv. Lovre oporučila Desača, žena Ivana Matiče.¹²² Biskup Nikola odredio je da se od srebra koje nije podijelio u druge svrhe izradi križ. Nadalje je odredio da se sve relikvije koje on osobno posjeduje imaju položiti na taj križ i u taj križ, te da se tako ukrašen daruje katedrali sv. Lovre.¹²³ Isti je oporučitelj ostavio po jedan svijećnjak (*candelocutum*) svakom svećeniku *qui dicere voluerint missam tempore sue mortis*.¹²⁴ I u Trogiru su postojali dovoljno bogati pojedinci koji su imali financijska sredstva da naruče izradu oltara. Tako je patricijka *domina* Frančica, žena Dujma, naručila izradu oltara *sub vocabulo sancte Catharine in ecclesia cathedrali*, tj. u katedrali sv. Lovre.¹²⁵

* * *

Dubrovački oporučitelji s kraja 13. i početka 14. stoljeća darovali su nešto manje liturgijskih predmeta od njihovih zadarskih suvremenika, ali ipak nešto više od Trogirana. Četiri oporučitelja (dva muškarca i dvije žene) darovali su isto toliko liturgijskih predmeta u pobožne svrhe. Za razliku od zadarskog i trogirskog uzorka, dubrovački uzorak je s obzirom na raznolikost darovanih liturgijskih objekata ujednačen, pa je u svim slučajevima darovan kalež. Ungara, žena pokojnog Kalende *de Cerneche*, oporučila je jedan kalež vrijedan 15 dukata dominikanskom samostanu u Dubrovniku,¹²⁶ dok je Paskva, sin Vukaša, ostavio kalež *de argento* crkvi sv. Trojstva.¹²⁷ Paskva *de Tasda* oporučio je jedan kalež, također *de argento*, benediktinskom samostanu na Lokrumu.¹²⁸ Konačno, Marija, žena Matije *de Cepre*, ostavila je jedan kalež vrijedan 15 dukata dubrovačkim dominikancima.¹²⁹

¹²¹ Osim što ti legati pokazuju biskupovu povezanost s crkvenim središtima u srednjovjekovnoj Slavoniji, oni posredno potvrđuju i njegovu privrženost ugarsko-hrvatskom kralju i ideji Ugarsko-hrvatskog kraljevstva.

¹²² AHAZU, TT, VDF, fol. 4'.

¹²³ "Item reliquit uoluit et mandauit quod de residuo suae argenterie fieri debeant in ecclesia Sancti Laurentii vna solepnissima crux pro anima sua, sui fratris et nepotis et suorum mortuorum in qua cruce claudi et poni debeant omnes reliquie quae sunt aput ipsum dominum episcopum. Et quod dicta crux sit tota de argento et sit concaua, et quod possit aperiri et claudi et quod in dicta cruce fiat et fieri debeat quidam crucifixus totus incorporatus" (AHAZU, TT, VDF, fol. 22).

¹²⁴ AHAZU, TT, VDF, fol. 21.

¹²⁵ AHAZU, TT, VDF, fol. 16'-17.

¹²⁶ MR 1, str. 136-137.

¹²⁷ MR 1, str. 229-230.

¹²⁸ MR 4, dok. 1351, str. 308-309.

¹²⁹ MR 4, dok. 1381, str. 325-326.

Kao i u slučaju Zadra i Trogira u drugom, kasnijem razdoblju, i u Dubrovniku sredinom 14. stoljeća povećava se broj legata u liturgijskim predmetima. Tako je deset oporučitelja (sedam žena i tri muškarca) darovalo 14 liturgijskih predmeta, a najčešće se radilo o kaležima (šest legata). Tako je, na primjer, Ana, kći dubrovačkog zlatara Angela, naručila izradu dva kaleža od srebra koje je držala u svojem kovčežiću (*cassella*), a koji su imali biti darovani *alli predicatori* (dominikanci) i *ali minori* (franjevci).¹³⁰ Pomalo neuobičajen liturgijski objekt, čije darivanje nalazimo samo u dubrovačkom uzorku, jesu krstionice (*fonte, fantulin*, spominje se dva puta kao legat). Spomenimo ovdje kao primjer slučaj Marije, žene pokojnog Petra *de Dabra*, koja je ostavila srebrnu krstionicu (*fonte*) katedrali sv. Marije Veće.¹³¹ Sve druge vrste liturgijskih predmeta (križ, kruna, oltar i moćnik) darovani su samo po jednom. Već spomenuta Marija darovala je krunu vrijednu 20 groša koja je imala biti postavljena *alla altare de sancto Symeon*.¹³² Pirce, sin Kalende Vetrana, darovao je relikvijar *de perperi XV* (oko sedam i pol dukata) crkvi sv. Stjepana.¹³³

Pet je kotorskih oporučitelja (tri žene i dva muškarca) s početka 14. stoljeća darovalo ukupno šest liturgijskih predmeta. Na prijelazu iz 14. u 15. stoljeće to je učinila samo jedna žena koja je ostavila dva takva legata. U svim primjerima radilo se o oporučivanju kaleža ili pak o darivanju novca za izradu tih liturgijskih predmeta. Već uobičajeno, primatelji legata bile su gradske crkve i samostani. Stojan, sin Nikole Grka, oporučio je 20 perpera (oko 10 dukata) za izradu kaleža koji je imao biti darovan crkvi sv. Marije *de flumine*.¹³⁴ Bolija, žena Miroše, ostavila je 12 perpera (oko 6 dukata) za kalež koji je imao biti darovan katedrali sv. Tripuna.¹³⁵ Kako je već spomenuto, u drugom je razdoblju samo jedna oporučiteljica, Limoša, žena Bazilija, darovala kalež vrijedan 30 perpera (oko 15 dukata) crkvi sv. Franje. Limoša je također oporučila kalež iste vrijednosti crkvi sv. Marije *de flumine*.¹³⁶ U nekoliko su slučajeva primatelji liturgijskih predmeta bili kotorski svećenici. Tako je, na primjer, Rada, žena pokojnog Battale, darovala 15 perpera (oko sedam i pol dukata) vrijedan kalež svećeniku Juniju, sinu Kramola, te još jedan iste vrijednosti svećeniku Nali, sinu Grube.¹³⁷

Analiza liturgijskih predmeta kao pobožnih legata darovanih od strane dalmatinskih oporučitelja dopušta određene zaključke. Običaj darivanja liturgijskih predmeta *ad*

¹³⁰ DADu, NT, vol. 5, fol. 59'-60.

¹³¹ Zanimljivo je da krstionica nije bila osobito vrijedna - samo jedan dukat (DADu, NT, vol. 5, fol. 45'-46').

¹³² Na ist. mj.

¹³³ DADu, NT, vol. 5, fol. 52-52'.

¹³⁴ MC 1, dok. 628, str. 222-223.

¹³⁵ MC 1, dok. 192, str. 78-79.

¹³⁶ LNC 4, dok. 188, str. 188-189.

¹³⁷ MC 1, dok. 627, str. 221-222.

pias causas i *pro anima* u dalmatinskim komunalnim društvima možemo pratiti od druge polovine 13. stoljeća kada se takvi legati pojavljuju povremeno. Veliki porast u darivanju liturgijskih predmeta može se zamijetiti tijekom 14. i na početku 15. stoljeća pa možemo reći da vrhunac popularnosti ti legati dostižu prema koncu srednjeg vijeka. Analiza pokazuje da su, s obzirom na spol oporučitelja, liturgijske predmete podjednako darivali i muškarci i žene. Što se tiče vrsta oporučivanih liturgijskih predmeta, uglavnom se radi o križevima, kaležima, svijećnjacima i svijećama, oltarima, relikvijarima te, rijetko, o krunama i krstionicima. Budući da su ti legati imali specifičnu namjenu (u liturgijskoj službi), krug njihovih primatelja bio je vrlo uzak. Najčešće su darivani crkvama i samostanima, rjeđe pojedinim svećenicima. Zanimljivo je spomenuti da darivanje liturgijskih predmeta jasno upućuje na prilično uzak prostorni vidokrug dalmatinskih oporučitelja jer su liturgijski predmeti u svim primjerima, osim u onom Nikole Kažotića, darivani isključivo crkvenim institucijama i svećenicima u komunama ili distriktima u kojima su oporučitelji živjeli.

S obzirom na vrijednost darivanih liturgijskih predmeta, ponekad se njihova vrijednost izražava u novcu, ponekad u materijalu od kojeg su izrađeni, a u nekim se oporukama uopće ne navode podaci o njihovoj vrijednosti. Zasigurno najvrjedniji legati bili su oltari čija je vrijednost, u nekim slučajevima, dostizala i nekoliko stotina dukata. Stoga je razumljivo da su svi oporučitelji koji su darivali oltare bili pripadnici najviših komunalnih društvenih staleža. Nasuprot tome, neke liturgijske predmete čija je vrijednost bila znatno niža nego ona oltara (kaleži, križevi), darivali su podjednako oporučitelji iz svih društvenih slojeva.

f) Slike

Kao i liturgijski predmeti, i slike se rijetko spominju kao predmet oporučivanja u dalmatinskim oporukama. U nekim slučajevima oporučitelji su izravno darivali slike dok su u drugima ostavljali određenu svotu novca za njihovu izradu. Tako je u Zadru u prvom razdoblju samo jedna patricijka, žena Benje *de Gynana*, ostavila deset libara (oko dva i pol dukata) za izradu ikone (*ancona*) koja je imala biti darovana crkvi sv. Mihovila.¹³⁸

U drugom je razdoblju broj zadarskih oporučitelja koji su darovali slike ili novac za slike porastao. Šest je oporučitelja (četiri muškarca i dvije žene) darovalo osam slika (zapravo ikona) raznim crkvenim ustanovama u gradu i zadarskom distriktu. Tako je, na primjer, natpop Bartolomej katedrali sv. Anastazije oporučio ikonu vrijednu 70 libara (oko 18 dukata) *quam poni uoluit ad altarem magnum* u spomenutoj crkvi.¹³⁹ Patricijka Lucija, žena Ivana *Petriča*, darovala je dvije ikone, svaku u vrijednosti od 100 libara (oko 25 dukata). Jednu je ostavila crkvi sv. Spasitelja, a drugu crkvi sv. Krševana.¹⁴⁰ Neki su zadarski

¹³⁸ SZB 1, dok. 51, str. 91-92.

¹³⁹ DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 104'-105'.

¹⁴⁰ DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 70-70'.

oporučitelji, posebice patriciji i distriktualci, darovali slike crkvama i samostanima u zadarskom distriktu. Dminac, sin Bižana iz Brbinja, sela na Dugom otoku, oporučio je ikonu vrijednu 50 libara (oko 12 i pol dukata) crkvi sv. Kuzme i Damjana u Brbinju.¹⁴¹ Patricij Dujam, sin pokojnog Ivana *de Grisogona*, oporučio je ikonu vrijednu 12 dukata franjevačkom samostanu sv. Dujma na otoku Pašmanu.¹⁴² Isti je oporučitelj darovao *unam anconam pictam cum ystoria sancti Francisci* crkvi sv. Martina u selu Hraščevića u zadarskom distriktu.¹⁴³

Dok se u drugoj polovini 13. stoljeća legati u slikama nikada ne spominju u trogirskim oporukama, u drugoj polovini 14. stoljeća dva su oporučitelja (muškarac i žena) darovali dva takva legata. *Domina* Stančica, žena pokojnog Marka, oporučila je ikonu vrijednu 20 libara (oko 5 dukata) franjevačkoj crkvi u Trogiru.¹⁴⁴ Pavao, sin pokojnog Jurja Vidojevića, koji je možda bio i franjevački redovnik u Bosni, ostavio je ikonu vrijednu 25 libara (oko 6 dukata) crkvi Djevice Marije u Glamoču *in vicaria Bosena*, tj. u franjevačkoj bosanskoj provinciji.¹⁴⁵

Jednako kao i u Trogiru, i u Dubrovniku nije koncem 13. stoljeća bilo oporučitelja koji bi ostavio sliku kao pobožni legat. No, u drugom su razdoblju čak pet žena i jedan muškarac ukupno darovali sedam legata u slikama. Taj jedini muški oporučitelj slike bio je neki Jele koji je crkvi sv. Tome darovao ikonu *de argento*.¹⁴⁶ Ženski oporučitelji uglavnom su ostavljali određenu svotu novca za koji se trebala naslikati slika i darovati određenoj crkvenoj ustanovi. Tako je, na primjer, patricijka Same, žena Nikole *de Lucarija*, odredila da se izradi ikona u vrijednosti 20 perpera (10 dukata) te da bude darovana crkvi sv. Vlaha.¹⁴⁷ Patricijka Tomazina, žena Andrije *de Bodača*, ostavila je 60 perpera (30 dukata) za izradu ikone koja je imala biti darovana istoj crkvi.¹⁴⁸ Primjećujemo da su u svim slučajevima naručitelji izrade slika bili dubrovački patriciji, što je vjerojatno povezano s dosta visokom cijenom njihove izrade.

Glede legata u slikama, kotorski uzorak još je siromašniji od trogirskog i dubrovačkog. Jedini Kotoranin koji je darovao takav legat u pobožne svrhe bio je patricij Nikola, sin pokojnog Marina *Glauactija*, koji je ostavio novac za izradu freske u crkvi sv. Jurja. Taj je

¹⁴¹ DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 13-14.

¹⁴² DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 121-122'.

¹⁴³ Na ist. mj.

¹⁴⁴ AHAZU, TT, VDF, fol. 27'.

¹⁴⁵ AHAZU, TT, VDF, fol. 7.

¹⁴⁶ DADu, NT, vol. 5, fol. 47-47'.

¹⁴⁷ DADu, NT, vol. 5, fol. 50'-51'.

¹⁴⁸ DADu, NT, vol. 5, fol. 62-62'.

Zb. Odsjeka povij. znan. Zavoda povij. druš. znan. Hrvat. akad. znan. umjet., 21(2003), str. 1-28

legat osobito zanimljiv jer je Nikola, uz zadarskog patricija Dujma, jedini točno definirao likove svetaca koji su imali biti prikazani na zidovima rečene crkve: Djevica Marija, sv. Nikola i sv. Ivan Krstitelj.¹⁴⁹

Razmatranje legata u slikama u pobožne svrhe pokazuje da su oni bili podjednako uobičajeni i u ženskih i u muških oporučitelja već od druge polovine 13. stoljeća. Ipak, njihovo češće pojavljivanje u dalmatinskim oporukama započinje tek u drugoj polovini 14. stoljeća, kao što pokazuju oporuke zadarskih, trogirskih i dubrovačkih stanovnika. U najvećem broju primjera radilo se o ikonama, a samo u dva slučaja legati su bile freske. Budući da su cijene koje se spominju za izradu slika prilično visoke, nije čudno da su oporučitelji koji su ih ostavljali ili naručivali njihovu izradu bili uglavnom pripadnici gradskog patricijata. Oporučitelji nižega društvenog položaja, kao na primjer seljaci, mogu se pronaći samo u zadarskom uzorku. Vrijedno je spomenuti da su oporučitelji - distrik-tualci i stranci, ponekad ostavljali legate u slikama za crkvene ustanove u mjestima njihova podrijetla. Sličnu povezanost s nekim mjestom, doduše po načelu posjedovanja zemlje, može se primijetiti i u zadarskih i dubrovačkih patricija koji su često oporučivali slike crkvama koje su držali patronatskim pravom ili crkvama u selima koje su posjedovali.

g) Knjige

Kao i slike, i knjige se vrlo rijetko spominju kao pobožni legati u kasnosrednjovjekovnim dalmatinskim oporukama. Ipak, vrijedno ih je zabilježiti s obzirom na to da upućuju na određenu kulturnu razinu te regije u razdoblju kada se i u drugim izvorima može pronaći vrlo malo podataka o knjigama. U prvom zadarskom uzorku s konca 13. stoljeća samo se u dva legata spominje darivanje knjiga. Radi se, zapravo, o oporučiteljima koji su naručili kupnju knjiga. U prvom slučaju Marija, kći pokojnog Stjepana *de Madija*, i kći nekog Krševana, naručila je kupnju jednog *passionale* za crkvu sv. Marije Veće.¹⁵⁰ U drugom je slučaju Bogde *de Lourechna* ostavio svojem sinu Stjepanu, dominikancu, 100 libara (oko 25 dukata) *pro libris emendis*.¹⁵¹ Bogda je napomenuo da nakon Stjepanove smrti knjige ima naslijediti dominikanski samostan u Zadru.

U drugoj polovini 14. i početkom 15. stoljeća četiri zadarska oporučitelja (tri muškarca i jedna žena) darovali su ukupno sedam religioznih knjiga. Ivan, sin pokojnog Martina, ostavio je tri knjige (*Biblia veteris testamenti*, *Liber novi testamenti*, *Liber epistolarum*) crkvi cistercijske opatije u Topuskom.¹⁵² Patricij i zadarski arhiđakon Marino *de Butadeo* darovao

¹⁴⁹ "... quod pignatur ymagines virginis Marie, sanctorum Nycolai et Iohannis Baptiste" (MC 1, dok. 338, str. 126-127).

¹⁵⁰ SZB 1, dok. 35, str. 68.

¹⁵¹ SZB 2, dok. 100, str. 44.

¹⁵² DAZd, SZB, VBE, b. 2, fasc. 2, nr. 42.

je benediktinskoj crkvi sv. Kuzme i Damjana svoj *missale copertum cum pelle rubee* te još jedan *missale valoris librarum centum quinquaginta* benediktinskoj crkvi sv. Krševana.¹⁵³ Zadarski natpop Bartolomej oporučio je jedan *missale valoris librarum viginti quinque parvorum* crkvi *Sanctorum Quadraginta*.¹⁵⁴ Jedini ženski oporučitelj koji je u tom razdoblju ostavio knjigu kao legat bila je *domina* Magdalena *de Varicassis* koja je darovala jedan *missale valoris ducatorum triginta auri* Grguru Starijem, svećeniku katedrale sv. Anastazije.¹⁵⁵

Jedini legat u Trogiru, u prvom razdoblju, u kojemu se spominje darovanje knjige bio je ujedno i prvi takve vrste u Dalmaciji. Trogirska patricijka Stana, žena pokojnog Donata *Saladinija*, u svojoj je oporuci iz 1286. godine ostavila 50 libara (oko dvanaest i pol dukata) *pro uno libro* nećaku, dominikancu Augustinu Kažotiću, kasnije biskupu Zagreba i Lucere, jednom od najučenijih teologa svojega doba koji je poslije beatificiran.¹⁵⁶

U drugom su razdoblju četiri oporučitelja (dva muškarca i dvije žene) ostavili isto toliko legata u knjigama ili novcu za njihovu kupnju. Franjevac Pavao, sin pokojnog Jurja Vidojevića, darovao je *unum bonum breviarium* vrijedan 20 dukata trogirskoj biskupiji.¹⁵⁷ Biskup Nikola ostavio je svoj brevijar nekom svećeniku Ciprijanu.¹⁵⁸ Desača, žena Ivana Matiče, darovala je brevijar vrijedan 10 dukata svećeniku Nikoli, sinu nekog Stjepana.¹⁵⁹ Konačno, Dominča Mogorović odredila je da se proda neka njezina zemlja te da se od dobivenog novca *vnum missale faciant fieri*.¹⁶⁰

U Dubrovniku je na koncu 13. i početkom 14. stoljeća četiri oporučitelja (tri muškarca i jedna žena) darovalo knjige kao pobožne legate. U svim slučajevima, kao i u Trogiru i istom razdoblju, oporučitelji su darovali liturgijske knjige: misale, psaltire, brevijare, himnarije (*ymnarii*) ili oficije (*officii*). Osobito darežljiv legat bio je onaj dubrovačkog patricija Trifuna *de Jude*, koji je darovao svoje *proprios libros scilicet manuale unum, psalterium unum, officium unum, et ymnarium unum et omnes alii libri* (cijelu svoju knjižnicu) crkvi sv. Barbare.¹⁶¹ Dubrovački svećenik Vita *Claudus* oporučio je dvije liturgijske knjige: brevijar dubrovačkom svećeniku Pankraciju i misal *valoris tres perperi* opatu u crkvi sv. Ivana.¹⁶²

¹⁵³ DAZd, SZB, VBF, b. 2, fasc. 2, nr. 52.

¹⁵⁴ DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 104'-105'.

¹⁵⁵ DAZd, SZB, AR, b. 5, fasc. 3, fol. 51-53.

¹⁵⁶ MT 1/2, dok. 4, str. str. 251.

¹⁵⁷ AHAZU, TT, VDF, fol. 6'.

¹⁵⁸ AHAZU, TT, VDF, fol. 22.

¹⁵⁹ AHAZU, TT, VDF, fol. 4'.

¹⁶⁰ AHAZU, TT, VDF, fol. 6'.

¹⁶¹ MR 1, str. 173.

¹⁶² MR 4, dok. 1326, str. 296.

Paskva, sin Vukaša, koji je bio *fundator et edificator ecclesie sancte Trinitatis iuxta domus suas*, darovao je istoj crkvi misal.¹⁶³ Jedina Dubrovkinja koja je oporučila knjigu u pobožne svrhe bila je Rada, *religiosa de Mangero*, koja je dubrovačkim franjevcima ostavila psaltir.¹⁶⁴

Za razliku od Zadra i Trogira, gdje je broj legata u knjigama u drugom razdoblju porastao, u Dubrovniku se on smanjio. Jedini oporučitelj u tom razdoblju koji je darovao knjigu bio je već spomenuti Jele koji je darovao psaltir samostanu sv. Tome.¹⁶⁵

Pobožni legati u knjigama u kotorskim se uzorcima, i u prvom i u drugom, rijetko spominju. Tako su samo jedan muškarac u prvom i jedna žena u drugom razdoblju darovali po jedan misal. Marin, sin Junija *Boliče*, ostavio je misal vrijedan 30 perpera (15 dukata) crkvi sv. Marije *de flumine*,¹⁶⁶ a Limuša, žena Bazilija, sina Abrahamova, darovala je 40 perpera (20 dukata) vrijedan misal crkvi sv. Trifuna.¹⁶⁷

Promatramo li podatke o legatima u knjigama za sve gradove zajedno, može se reći da su dalmatinski oporučitelji u kasnom srednjem vijeku gotovo uvijek darivali liturgijske knjige - misale, brevijare, psaltire, pasionarije, himnarije, oficije, Bibliju i slično - koji su pomagali služenje liturgijske ceremonije ili su olakšavale njezino praćenje.

S obzirom na spol oporučitelja, uzroci za sva četiri grada pokazuju da su knjige bile predmet darivanja i muškaraca i žena u gotovo jednakom omjeru. Podaci o socijalnom položaju tih oporučitelja očekivano pokazuju da se radilo o pripadnicima viših društvenih staleža, uglavnom patricijima ili izobraženom svećenstvu. To je i razumljivo budući da su knjige, kako svjedoče oporuke, bile vrlo skupe. Samo u nekoliko slučajeva, kao što je onaj dubrovačkog oporučitelja Jele, društveni položaj ostaje nepoznat, ali se može pretpostaviti da je bio bogatiji trgovac ili obrtnik. I krug primatelja te vrste legata bio je vrlo uzak pa su knjige u svim primjerima bile darovane ili lokalnim crkvenim ustanovama ili pripadnicima komunalnoga klera.

Provedena analiza dopušta donošenje određenih zaključaka. Ponajprije, može se reći da od druge polovine 13. stoljeća dalmatinski oporučitelji počinju darivati znatno raznolikije legatane nego u prethodnom razdoblju kada su se oporučivali isključivo zemlja ili novac. Ta promjena rezultat je prije svega demokratizacije u pisanju oporuka, tj. širenja običaja bilježenja oporuka među svim slojevima dalmatinskog komunalnog društva. Kao

¹⁶³ MR 1, str. 229-230.

¹⁶⁴ MR 4, dok. 1335, str. 300.

¹⁶⁵ DADu, NT, vol. 5, fol. 47-47'.

¹⁶⁶ MC 1, dok. 802, str. 277-278.

¹⁶⁷ LNC 3, dok. 25, str. 188-189.

jedna od posljedica toga procesa je i sve veća raznolikost u vrstama pobožnih legata. Legati *pro remedio anime*, koji su razmatrani u ovom radu, mogu se podijeliti u nekoliko skupina: odjeća i tkanine, hrana i prirodni proizvodi, liturgijski predmeti, slike i knjige. Nakon legata u novcu i zemlji, koji su bili najuobičajeniji u kasnosrednjovjekovnim dalmatinskim komunama, hrana i prirodni proizvodi, odjeća i tkanine čine najčešće vrste pobožnih legata. Ostale vrste legata – liturgijski predmeti, slike i knjige - čine gotovo zanemarivi dio ukupnog broja pobožnih legata.

Promatramo li odnos vrsta darovanih legata i spola oporučitelja, analiza pokazuje da su sve vrste legata razmatrane u ovom radu podjednako darivali i muški i ženski oporučitelji. S obzirom na odnos između društvenog položaja i spola te vrsta pobožnih legata, analiza jasno pokazuje da su patricijski oporučitelji darivali najvrjednije legate. Legati koje su oporučivali stanovnici iz skupina *cives* i *habitatores* bili su općenito znatno manje vrijedni, dok su legati oporučitelja iz gradskih distrikata bili još skromniji. Nadalje, oporučitelji iz skupina *cives*, *habitatores* i *districtuales* prilično su slabo zastupljeni u darivanju legata u knjigama, slikama i oltarima. Te vrste legata bile su ponajprije u domeni patricijskih oporučitelja. Može se pretpostaviti da je, osim visoke svote koja se morala izdvojiti za kupnju knjige, slike ili oltara (ne manje od deset, a za oltare i pedeset dukata), samo posjedovanje tih predmeta zahtijevalo određeni viši kulturni standard oporučitelja.

Zoran Ladić

Bequests of Late Medieval Dalmatian Testators as a Source for Study of Some Aspects of Everyday Life and Material Culture

Summary

Late medieval Dalmatian last wills are a rich source of data for research into the piety, material culture and everyday life of the denizens of Dalmatian communes. Just as Dalmatian testators of the eleventh and the twelfth century, mostly members of the urban nobility and highly positioned clergy, left rich landed and monetary bequests for religious purposes, so from the middle of the thirteenth century testators belonging to other social strata started to donate to ecclesiastical and civil institutions and individuals. The expansion of will-recording among the members of lower communal social strata (ordinary *cives*, *habitatores* and *districtuales*) caused also a greater diversity in the types of testamentary bequests. One reason for that was the fact that these testators did not have a lot of land or money to bequeath, and were thus forced to donate some other types of bequests. On the other hand, another cause of the greater diversity of bequests lay in the fact that, because of the growth of urban life and new directions within Christianity, there emerged new groups of recipients of pious bequests, which had their specific needs. Poorer testators were forced to bequeath cloth and food (particularly cereals), while the recipients of such bequests – the urban poor, the mendicants and the hermits, and city hospitals – were in need of precisely such things. Finally, even the richer testators became inclined, instead of lending ready money, to bequeath objects, at that time precious, of everyday use, such as books, liturgical objects, paintings or even altars, which fact was also a result of the cultural level and artistic taste of the communal elite. Of course, the recipients of such more precious bequests were specifically chosen, and they were individuals belonging to the urban clergy, or communal ecclesiastical institutions such as monasteries, convents or churches. It is also noteworthy that towards the end of the Middle Ages the increase in the number of such bequests donated for pious purposes is clearly visible, which illustrates the increase in the standard of living in Dalmatian communes of that period. It is also important that all these trends mentioned above were indiscriminately followed by male and female testators belonging to all social strata.

Key words: Dalmatia, the Late Middle Ages, everyday life, material culture.